

HLAVNÉ TEÓRIE ODLIŠNOSTI

DRAFT

Imrich Vašečka

31. 8. 2008

Odlíšnosť možno stotožniť s deviáciou a chápať ju ako základ pre vznik diskriminácie. Možno ju tiež stotožniť s prirodzenou diferenciaciou spoločnosti a chápať ju ako základ pre neustále sa obnovujúcu úlohu integrácie spoločnosti. Budeme sa zaoberať prvým prípadom a budeme sa zaujímať predovšetkým o procesy, ktoré súvisia s diskrimináciou. K problematike odlíšnosti, ktorú možno chápať aj ako deviáciu, možno pristupovať na pôde vedy, podľa Siemaszko (1993), alebo v rámci etiologickej paradigmy alebo paradigmy reaktívnej.

Pre etiologickú paradigmu je podľa Siemaszko centrálnym problémom otázka príčin deviačného správania sa. Základná otázka znie: Prečo ľudia porušujú platné spoločenské normy? Prečo oni TO (že porušujú normy) robia? Predstavitelia paradigmy spravidla nespochybňujú existujúci normatívny poriadok a nepýtajú sa, ako vznikajú spoločenské normy a ako sú exekvované. Existujúci normatívny poriadok sa považuje za východisko úvah o príčinách odlišného správania sa „tých iných“. Tieto teórie, zvlášť teórie sociálnej kontroly, vychádzajú z toho, že v spoločnosti je platný iba jeden normatívny poriadok. Táto paradigma sa uplatnila najmä pri skúmaní a vysvetľovaní kriminálneho a iného patologického správania sa, čiže tam, kde v spoločnosti je všeobecný konsenzus ohľadne sociálnych noriem a toho, že sa opierajú o tradíciu posvätené zásady spolunažívania a vzťahov medzi ľuďmi. K tomu čo hovorí Siemaszko možno poznamenať, že vo vzťahu k odlišnému správaniu sa etnických, národnostných a iných menšín sa táto paradigma uplatňuje problematicky, pretože ich odlíšnosť členov týchto skupín je daná znakmi, ktoré získali narodením sa do danej skupiny a nie znakmi a správaním, ktoré si možno slobodne voliť.

V koncepciách, ktoré vznikli na pôde reaktívnej paradigmy je centrálnym problémom otázka príčin označovania daného správania za odlišné a deviantné. Táto paradigma býva nazývaná zväčša teóriou *labellingu*, perspektívou stigmatizácie, etiketovania a pod. Základná otázka znie: Ako vznikajú spoločenské normy, podľa ktorých sú ONI označovaní za deviantov? Aké sú reakcie spoločnosti na správanie sa tých, ktorých správanie sa nie je v súlade s normatívnymi očakávaniami? Aké dôsledky tieto reakcie vyvolávajú? Predstaviťov tejto paradigmy zvlášť zaujíma proces, výsledkom ktorého je uznanie

konkrétnych osôb za odlišných, za deviantov, ako aj dôsledky, ktoré z tohto faktu vyplývajú pre ďalšie vzťahy „označenej“ skupiny s jej okolím. Pokiaľ teórie etiologickej paradigmy vychádzajú z predpokladu, že v spoločnosti je iba jeden právoplatný normatívny systém, tak teórie reaktívnej paradigmy táto problematika nezaujíma. Táto paradigma umožňuje ďaleko širšie použitie ako iba na vysvetlenie kriminálneho či patologického správania sa. Tento smer myslenia dnes už stratil niečo zo svojej pôvodnej popularity v predchádzajúcich rokoch. Dnes sa do popredia dostávajú neokonzervatívne prúdy a s nimi opätovná renesancia smeru sociálnej kontroly, ktorý je jedným zo smerov etiologickej paradigmy.

Hlavný rozdiel medzi etiologickou a reaktívnou paradigmou je najmä v rozdielnom prístupe k spoločenským normám. Teórie etiologickej paradigmy chápu tieto normy absolútne, t.j. ako dané, v spoločnosti platí iba jeden normatívny poriadok a problémom je, kto a prečo ho narúša. Teórie reaktívnej paradigmy chápu spoločenské normy relatívne a v kontexte. Nekladú dôraz na to, prečo niekto narúša normy, zaujíma ich skôr, prečo je uznaný, označený za takého, ktorý narúša normy.

Rozdielne tiež chápu sociálnu kontrolu. V etiologickej paradigme je sociálna kontrola tým faktorom, ktorý znemožňuje či sťažuje nonkonformné správanie. V paradigme reaktívnej sociálna kontrola vyvoláva deviáciu, a to v dvoch smeroch: mechanizmy sociálnej kontroly určujú ktoré správanie sa neaprobuje; vďaka mechanizmom sociálnej kontroly je určitá konkrétna osoba uznaná za devianta. Táto stigmatizácia vytvára priestor pre vyčleňovanie takto označených ľudí a ich následnú diskrimináciu alebo iné násilie voči nim. Stručne by sa dalo tiež povedať, že podľa etiologickej paradigmy sa odlišným, deviantom stáva človek, ktorý porušuje sociálne normy, ktoré sú v spoločnosti platné. Podľa reaktívnej paradigmy je deviantom človek, ktorého spoločnosť označila v určitom ohľade za „iného“.

2.3.1. Reaktívna paradigma

Jeden z tvorcov reaktívnej paradigmy, Howard S. Becker (*Outsiders. Studies in the Sociology of Deviance*) tvrdí, že deviáciu vytvárajú spoločenské skupiny a deviantným správaním je správanie, ktoré ľudia za také považujú. Toto stanovisko rozvinul Kai T. Erikson (*Notes on the Sociology of Deviance*), ktorý za kľúčový prvok analýzy deviácie považuje spoločenské prostredie. Zakladateľom tohto smeru bol vyčítaný sociologický determinizmus (napr. Edwin M. Lemert), pretože v ich predstave spoločnosť stigmatizuje, trestá, odmieta a u človeka, ktorý je označený ako odlišný, nevidia jeho možnosť mať vplyv na to, ako

prebieha proces stigmatizácie. Krokom v smere zmiernenia tohto sociologického determinizmu bolo ponímanie stigmy u Goffmana.¹

Typy označení a deviácií

E. Goffmana (2003) zaujímalo predovšetkým to, čo sa deje, keď sa stretnú normálna osoba a osoba v nejakom ohľade „iná“, netypická, postihnutá. Goffmana zaujímalo „divadlo každodenného života“, zaujímala ho samotná interakcia, nie sekvencia udalostí ktorá sa nevyhnutne končí tým, že človek je označený za devianta, je mu prisúdená roľ devianta.

Goffman zaviedol do sociológie pojem „stigma“. Pôvodne sa stigmou, vypaľovaním znaku na kožu, uťatím ruky a pod., fyzicky označovali zločinci. Neskôr toto označovanie získalo skôr symbolický charakter. Goffman píše (2003: 10-11):

„Zatímco tato cizí osoba stojí před námi může se naskytnout důkaz o tom, že je jí vlastní atribut, který ji odlišuje od jiných osob v kategorii těch, jimiž by mohla být, a to atribut poněkud méně žádoucího rázu – v krajním případě z ní pak činí osobu skrznaškrz špatnou, nebezpečnou či slabou. Naše mysl ji tak redukuje z osoby celistvé a obyčejné na osobu, jež je poskvrněna a jejíž hodnota klesla. Takovýto atribut je stigmatem, zejména je-li jeho diskreditující dopad velice rozsáhlý; někdy se mu také říká selhání, nedostatek nebo handicap. Je základem zvláštní diskrepance mezi virtuální a skutečnou sociální identitou.² ... Termínem stigma tedy budeme označovat silně diskreditující atribut.“

Druhy stigmatov

Goffman rozlišoval tri druhy stigmatov. Jeho typológia je zaujímavá tým, čo ponechali nepovšimnuté zakladatelia smeru sociálnej reakcie – stigma fyzická ako aj kmeňová existujú akosi zvonku, jedinec ich neutvára. Stigma charakteru je spojená vo väčšej miere so správaním jedinca. Goffman píše (2003: 12):

„Především se jedná o ošklivosti tělesné. – různá tělesná znetvoření. Další jsou vady charakteru vnímané jako slabá vůle, dominantní či nepřirozené vášně, falešná a nesmlouvavá přesvědčení a nepoctivost, jež jsou dovozovány z dobře známého seznamu, na němž najdeme například duševní poruchy, uvěznění, zhoubné návyky, alkoholismus, homosexualitu, nezaměstnanost, sebevražedné pokusy a radikální politické projevy. Posledním typem jsou kmenová stigmata rasy, národa a náboženství, teda ta, jež se mohou šířit po rodových liniích a rovnoměrně kontaminovat všechny členy rodiny.“

---

¹ Goffman nepatrí do smeru sociálnej reakcie, a to napriek vplyvu, ktorý na jeho vývoj mal. V práci, ktorá najviac charakterizuje jeho činnosť – *The presentation of self in everyday life* – sa zaoberá tým, ako ľudia hrajú svoju roľu na scéne každodenného života a nie tým, aká tá roľ je. J. Szacki píše v úvode k poľskému vydaniu tejto knihy Goffmana: „Je dobré všimnúť si tento ‚formalizmus‘ Goffmana – bezprostredne sa odvolávajúci na Simmela ... Opisujúce masky sa nezaujímajú – v súlade s mottom tejto knihy – o tváre, ktoré sa pod nimi ukrývajú.“ (Szacki, 1981: 22)

² V originálnom znení Goffman použil pojmy *virtual identity* a *actual identity*. Zdá sa, že v roku 1963, kedy vyšla kniha, mal virtuálnou identitou na mysli zdanlivú identitu a nie virtuálnu ako ju chápeme dnes.

Inou rovinou v ktorej Goffman analyzoval problematiku stigmy je rovina diskreditácie. Hovorí o dvoch situáciách. Situácia diskreditovaného (discredited) jedinca, kedy jeho odlišnosť je jasne viditeľná, resp. je už známa. Hlavným problémom pre obidve strany interakcie je poradiť si nejako s touto obtiažnou situáciou vysporiadať sa s napätím, ktoré vyvolávajú spoločenské kontakty. Druhou je situácia diskreditovateľného (discreditable) jedinca, kedy jeho odlišnosť nie je viditeľná, resp. sociálne prostredie o nej nevie. „Nejde pak o zvládání napětí vznikajícího během společenských kontaktů, ale o regulování informací týkajících se jeho vady. Dát či nedat najevo, říci či neříci, přiznat či nepřiznat, lhát či nelhat, a v každém jednotlivém případě: komu, jak, kdy a kde.“ (Goffman, 2003: 54)

Podľa Goffmana môžeme byť odsudzovaní, odmietaní či považovaní za človeka druhej kategórie napriek tomu, že sme neurobili nič zlého, iba máme určité znaky, ktoré v danej kultúre nie sú aprobované. Stigmatizácia je podľa neho v tomto prípade základom, z ktorého vyrastá diskriminácia. Goffman tiež hovorí, že sú ľudia a skupiny - napr. ortodoxní Židi, ktorí napriek tomu, že im majorita udelila stigmú, tak sa vôbec nepovažujú za horších. Deje sa tak z rôznych dôvodov - osoba má silné *ego*, má iný, vysoko hodnotený hodnotový systém, vedome sa vzdávajú účasti v živote spoločnosti. Takíto ľudia môžu byť úplne necitliví na pripisované im stigmy a môže sa stať, že sú aj hrdí. Na to, že sú „iní“. K tomu možno dodať, že stigmatizácia bude v takom prípade vzájomná, vzájomné tolerovanie sa bude narážať na prekážky a obidve skupiny, majorita aj menšina, budú riešiť otázku hraníc svojej tolerancie a tým možností vzájomnej komunikácie a spolupráce. Diskriminácia zo strany majority môže vystupovať, ale za závažnejší bude považovaný problém hraníc tolerancie.

Deviácia dosiahnutá a prisúdená.

Milton Mankoff (1971) rozvinul Goffmanovu myšlienku, že stigma môže vyplývať nielen zo správania, ale aj z faktu, že sme akí sme, že daný znak jednoducho máme a tento je mimo oblasť tolerancie skupiny či nášho spoločenského prostredia. Mankoff rozlišuje deviáciu dosiahnutú (deviácia je výsledok správania sa či činnosti človeka, ktorá narúša normy) od deviácie prisúdenej spoločnosťou (deviácia je výsledkom toho, že človek má znak, ktorý nie je tolerovaný).

V prípade deviácie prisúdenej sa status devianta získava nezávisle od činnosti či zámeru (hluchonemí, koktaví a pod.) - je teda nezávislý od osoby, ktorej znak prekračuje hranice normality. Je plne závislý od reakcií spoločenského prostredia. Spoločenská reakcia je nevyhnutnou podmienkou existencie tohto druhu deviácie. Na to, že človek so statusom

prisúdenej deviácie sa aj skutočne nachádza mimo priestor tolerancie skupiny usudzujeme podľa reakcií tejto skupiny.

Inak je to pri deviácii dosiahnutej. Tu o statuse devianta rozhoduje činnosť človeka so zámerom narušiť normu, preto reakcia spoločenského prostredia nie je nutnou podmienkou udelenia tohto statusu. Mnoho foriem deviácie sa môže rozvíjať úplne nezávisle od reakcií spoločenského prostredia devianta - defraudant, konzumpcia narkotík a pod.

Zdalo by sa, že obidva typy deviácie možno od seba ľahko odlišiť. Nie je tomu tak. Napr. homosexualizmus je správanie sa, alebo stav, bytie? Ak prijmeme, že homosexualizmus je stavom, a že homosexuáli nemajú teda úmysel narúšať spoločenské normy, iba ich inklinácie sú silnejšie ako kultúrne tabu, potom homosexualizmus musíme uznať za deviáciu prisúdenú.

Mechanizmy označovania (stigmatizácie)

Znalosť mechanizmov stigmatizácie otvára priestor pre určenie nástrojov na zmenu netolerantných postojov a výchovy k tolerancii. Prostredníctvom stereotypizácie, ceremónie degradácie statusu a retrospektívnej interpretácie sa spoločenské prostredie snaží prinútiť jednotlivca, aby prevzal novú roľu, ktorá mu bola pridelená, roľu odlišného, devianta. Potenciálny deviant však má k dispozícii mechanizmy, ktorými môže uniknúť označeniu za devianta, alebo aspoň zmenšiť rozsah či význam deviantného označenia (odsúhlasovanie skutočnosti), alebo môže - napriek tomu, že je označený - prinavrátiť predchádzajúci charakter svojich vzťahov s okolím.

Stereotypizácia

Stereotypizácia a typizácia sú prirodzenou súčasťou správania sa človeka. Sú spôsobom na usporiadavanie skutočnosti. Máme napríklad stereotypný obraz čašníka, nižšej spoločenskej vrstvy, nášho či iného národa, náboženských skupín a pod. Stereotypy uľahčujú interakciu v situáciách, keď nevieme, čo možno očakávať od partnera interakcie, ktorého bližšie nepoznáme. Zaradenie ho do známej stereotypnej kategórie uľahčuje kontakt. Nevieme síce, čo môžeme očakávať od neho ako od konkrétnej osoby, ale predpokladáme, čo môžeme od neho očakávať ako od predstaviteľa určitej skupiny. Korene stereotypov spočívajú v neznalosti. Čím väčšia je naša neznalosť konkrétnych ľudí alebo čím väčší je spoločenská dištancia medzi nami a danou kategóriou osôb, tým väčšia je pravdepodobnosť, že náš obraz tejto kategórie bude stereotypný.

Stereotypizované bývajú obrazy tých, ktorí sú označovaní ako odlišní, veľmi silne obrazy deviantov. Jedným z dôsledkov deviačných stereotypov je to, že od takto označených ľudí očakávame správanie súhlasné s našim, často mylným stereotypom. Naše očakávania môžu potom vyvolať u nich správanie skutočne súhlasné s našim stereotypným očakávaním

Pre výchovu k tolerancii je dôležité poznať dôsledky, ktoré stereotypizácia prináša pre označeného človeka. Podľa Erdwina H. Pfuha (1980: 174-175) stereotypy devianta majú tieto dôsledky:

Výsledkom sociálnej kontroly je označenie tých, ktorí sa nesprávajú v súlade s normou za odlišných deviantov. Táto stigmatizácia vytvára priestor pre vyčleňovanie týchto ľudí, ich diskrimináciu alebo iné násilie voči nim.

- Stereotypy sa považujú za skutočnosť. Zo správania ľudí vnímame v prvom rade to, čo potvrdzuje stereotyp. Je potrebný silný impulz, aby sme vnímali a adekvátne hodnotili aj iné prvky správania.
- Od človeka negatívne označeného očakávame „zlé správanie sa“ a nejednoznačné situácie máme tendenciu interpretovať skôr negatívne.
- Spoločenské prostredie odmieta osoby, ktoré svojimi znakmi zodpovedajú deviačnému stereotypu (ostrakizmus prostredia). Ak by náhodou išlo o človeka, ktorý svojim správaním popiera stereotyp, spoločenské prostredie má tendenciu skôr preklasifikovať tohto konkrétneho človeka, ako meniť stereotyp.
- Stereotypy sú základom pre selekciu tých, ktorí majú byť formálne označení (stigmatizovaní) deviačnou stigmou (koho zadržia policajti v zhľuku osôb ako podozrivého – slušne vyzerajúceho a dobre oblečeného človeka, alebo človeka otrhaného a špinavého?).

Stereotypy zohrávajú veľkú úlohu aj v činnosti inštitúcií, ktorých úlohou je rehabilitácia deviantov. Ich pracovníci majú obyčajne svoj vlastný obraz o deviantoch, ktorí sa hodia na rehabilitáciu a ktorí sú „nenapraviteľní“. Nie vždy je isté, či ten obraz je oprostý od stereotypov.

Ceremonie degradácie statusu

Tvorcom tohto pojmu je Harold Garfinkel (1956). O tejto ceremónii hovorí (1956: 420): „... verejná identita jednotlivca sa mení na niečo, čo sa v špecifickej konfigurácii spoločenských typov považuje za horšie“.

Garfinkel rozoberal ceremóniu degradácie statusu v kontexte morálneho pobúrenia, aké vyvoláva dané správanie. Morálne pobúrenie nachádza svoj výraz v tak zvanom verejnom

obvinení, počas ktorého sa „žalobca“ snaží dokázať, že „vinník“ je predstaviteľom iného a horšieho typu ľudí. Garfinkel zdôrazňoval, že „úradne“ sa ceremóniou degradácie statusu zaoberajú funkcionári rezortu spravodlivosti. Jeho analýza podmienok efektívnosti ceremónie sa ale neobmedzuje iba na činnosť inštitúcií formálnej spoločenskej kontroly. Každý reprezentant či člen daného spoločenstva môže zohrávať roľu „verejného žalobcu“. Preto také termíny ako „žalobca“, „vinník“, „svedok“, „čin“ sa nemusia vzťahovať iba na súdne konanie.

Ceremónia degradácie statusu (napr. súdenie zločinca) sa podobá iným ceremóniám, ktoré menia status človeka (napr. svadobná ceremónia, vojenská prisaha, ...). Pri ceremónii degradácie statusu sa však doterajší status človeka mení na horší.

Dochádza tiež k symbolickej generalizácii konkrétneho správania, ktoré spoločenské prostredie uznalo za deviantné, na celú osobnosť „vinníka“. A tak sa napríklad z „jednorázového“ zlodēja môže stať človek s osobnosťou zlodēja (hovoríme „Vždy bol nejaký divný“, alebo „Vždy mal povahu zlodēja“ a pod.). Funguje to tak, že obraz o človeku tvoríme akoby odznova. K tomu, čo o človeku vieme, nepridávame nové poznatky, jeho predchádzajúca identita sa nám začína javiť ako náhodilá a nová a aktuálne vytvorená identita sa javí ako tá pravá, skutočná. Stigma sa rozširuje totálne na celú osobnosť človeka. Podľa Garfinkla počas ceremónie degradácie statusu pripisujú sa „novej“ osobe aj „nové“ motivácie. A v optike týchto nových motivácií začíname vnímať predchádzajúce ako aj budúce správanie sa danej osoby.

Cieľom ceremónie degradácie statusu teda je:

- Zbaviť človeka jeho doterajšej identity a prisúdiť mu úplne novú, horšiu (zmena identity má totálny charakter).
- Prepojiť konkrétne „zlé“ správanie vinníka so širším motivačným pozadím jeho činnosti a konania, ako aj so všetkými ostatnými znakmi jeho charakteru.
- Dokázať, že „vinník“ patrí k takým typom ľudí, u ktorých je možné očakávať, že by sa mohli dopustiť inkriminovaného činu.

Priebeh ceremónie korešponduje s jej cieľom. Najprv sa ustáli, prečo sa „vinník“ dopustil svojho nekalého činu, potom sa mu pripíšu zodpovedajúce motívy a následne sa v ich optike hodnotia tiež jeho iné (minulé, súčasné a potenciálne budúce) činy. Podstatu tohto mechanizmu vyjadruje citát zo súdu na Divokom Západe, keď bol ešte ozaj divoký: „Najprv mu urobíme pekný súd a potom ho obesíme“. Nie je teda možné človeka poškodiť „len tak“, najprv musí byť degradovaný jeho spoločenský status, čím sa legitimizuje čin, ktorý ho poškodí. Židov najprv nacisti očiernili v propagande, potom ich dali do get a až potom, keď

ich v očiach nemeckej verejnosti takto zbavili ľudskej dôstojnosti, poslali ich do koncentrákov a do plynu.

Mohli by sme tiež povedať, že ceremoniál degradácie statusu je úspešný vtedy, ak „žalobca“ dokáže, že „vinník“ je predstaviteľom iného a horšieho typu ľudí. Grafinkel menuje osem podmienok, ktoré „žalobca“ musí splniť, aby ceremoniál bol úspešný.

Retrospektívne interpretácie

Mechanizmus retrospektívnych interpretácií opísal John I. Kitsuse (1964: 96) ako: „... proces, počas ktorého sa analyzuje predchádzajúce správanie jednotlivca v svetle nových informácií týkajúcich sa jeho deviácie ...“.

Ide o súčasť, prípadne pokračovanie ceremónie degradácie statusu. Ak deviant už bol uznaný za devianta, teda za „nového človeka“, reinterpretácii podliehajú aj fakty z jeho „bývalého života“, a to v súlade s novou, deviačnou identitou (napr.: „Vždy bol problematickým dieťaťom“). Retrospektívna interpretácia existuje preto, lebo spoločenské prostredie devianta sa snaží mať o ňom stále spojitý obraz, udržať pocit súladu medzi novou, deviačnou identitou jedinca a jeho správaním sa v minulosti. Tento súlad sa obyčajne dosahuje tak, že zo života devianta sa vyberajú tie fakty, ktoré súhlasia s jeho novým statusom.

Pôsobenie mechanizmu retrospektívnej interpretácie sa markantne prejavuje napr. v činnosti formálnych inštitúcií sociálnej kontroly. Ak niekto bol úradne uznaný za devianta, treba to potvrdiť faktami z jeho života. K tomu slúžia rozličné kartotéky, evidencie a pod., v ktorých sa podrobne zaznamenáva všetko zo života človeka, čo je v súlade s jeho identitou devianta. Erving Goffman konštatoval, že v kartotékach psychiatrických pacientov sa poznamenávajú predovšetkým tie fakty, ktoré potvrdzujú konštatovanú diagnózu, alebo sa k nej hodia. Nemusí pritom ísť, ako hovorí J. Lofland (1969: 151), o vedomú činnosť konkrétnych ľudí, o ich snahu pokriviť životopis človeka, ktorý bol označený ako deviant. Mnohé inštitúcie formálnej sociálnej kontroly fungujú totiž podľa neho tak, že samočinne objasňujú to, čo má byť objasnené. Funguje to napríklad tak, že v živote deviantov sa vyhľadávajú fakty, ktoré vysvetľujú ich odlišné správanie (napríklad sa zistí, že ako dieťa mal dotyčný zápal mozgových blán). Tvorí sa nový životopis, ktorý je v súlade so súčasnou činnosťou (alebo stigmou) označeného človeka.

Mechanizmy odsúhlasovania stigmatizácie

Človek, ktorému sa spoločenské prostredie snaží prisúdiť stigmatu nie je voči procesu stigmatizácie bezmocný. Stigmatu totiž nestačí prisúdiť, potenciálny deviant ju musí aj prijať. Potenciálny deviant sa v skutočného mení až vtedy, keď stigmatu prijme³, resp. keď domnieranú deviáciu potvrdí nezávislý súd⁴. Prijatie stigmaty sa uskutočňuje prostredníctvom mechanizmov odsúhlasovania stigmatizácie. V prípade *dosiahnutej deviácie* sa o stigme rozhoduje v procese odsúhlasovania skutočnosti. V prípade *prisúdenej deviácie* sa o stigme rozhoduje v procese normalizácie deviácie.

Odsúhlasovanie skutočnosti

Mohlo by sa zdať, že vyjednávať o podobe skutočnosti je absurdné. Spoločenská skutočnosť sa však vyznačuje tým, že vzniká v priebehu interakcií medzi ľuďmi, symbolicky ju utvárajú jej účastníci. Povedané slovami F. Znanieckého vyznačuje sa „humanistickým koeficientom“. Jej podoba je preto predmetom neustálych negotácií, včítane toho, či konkrétny človek, skupina, spoločenské správanie či činnosť sú alebo nie sú deviantné.

Pojem *odsúhlasovanie skutočnosti* použil na pôde perspektívy spoločenskej reakcie Thomas J. Scheff (1968), a to v súvislosti s ustáľovaním stavu zdravia psychiatrických pacientov.

V mechanizme odsúhlasovania skutočnosti všeobecne ide o to, že prijatie alebo odmietnutie etikety devianta a určenie rozsahu a významnosti deviantného správania sa deje počas interakcie potenciálneho devianta s osobami a inštitúciami, ktoré sa ho snažia nejako označiť, zaradiť. Nie je to teda nejaký neosobný mechanizmus, „deviant“ nie je obeťou procesu označovania. Nie je bezbranný počas konfrontácie so sociálnym prostredím, ktoré sa ho značí označiť. Jedinec, ktorému hrozí, že bude označený za devianta, má na výber dve cesty. Môže sa snažiť poprieť existenciu deviácie, narušenia normy. Alebo sa môže aspoň pokúsiť „vyjednať“ zmenu „väčšej“ etikety na „menšiu“ (napr. tým, že poukáže na všetky poľahčujúce okolnosti).

S procesom odsúhlasovania skutočnosti sa stretávame každodenne, napr. keď pozorujeme interakciu policajta a chodca, ktorý prešiel ulicu na červenú, alebo vodiča, ktorý

³ Prijatie stigmaty nemusí byť nutne dobrovoľné. Účelom mučenia často bolo donútiť prijať stigmatu. Bosorku bolo možné upáliť až potom, keď sa priznala - že sa tak stalo v mučiarni nehralo roľu. Typický v tomto ohľade bol aj priebeh politických procesov v stalinskom období komunizmu. Bývalých čelných predstaviteľov režimu bolo možné pre zastrašenie a zdisciplinovanie spoločnosti odsúdiť a obesiť až potom, keď sa „dobrovoľne“ pod vplyvom mučenia a pod hrozbou prenasledovania rodín priznali k špionáži, k sabotáži a pod.

⁴ Nemusí ísť nutne o takú nezávislosť súdu, na akú sme zvyknutí dnes. Keď sa napríklad obvinená žena nepriznala k čarodejníctvu, mal rozhodnúť *Boží súd* - zviazali jej ruky a nohy a hodili ju do vody. Keď vyplávala, bola to čarodejníčka, pretože sa verilo, že čarodejníčky sa nemôžu utopiť, keď sa utopila, urobili jej kresťanský pohreb. Stredoveký *Boží súd* mal aj iné podoby, ale funkcia nezávislého posúdenia oprávnenosti stigmatizácie bola taká istá ako u dnešných nezávislých súdov.

sa previnil proti dopravným predpisom. Chodec evidentne prešiel na červenú, policajt ho evidentne chce potrestať. Či trest bude prísny, mierny alebo žiaden závisí podľa S. Briana a I. Piliavina (1965) od mnohých vecí - od vonkajšieho výzoru človeka, od prezentovaných symbolov sociálneho postavenia, ale tiež od priebehu interakcie, či človek dokáže prejavíť svoju ľútosť, či odpovedá ochotne, od toho ako odpovedá, často krát ale tiež od rasy, pohlavia, veku, používaného dialektu a pod.

Človek označovaný ako deviant teda býva rovnocenným partnerom v interakčnom procese označovania, stigmatizácie. V žiadnom prípade nie je obeťou, vždy má určité možnosti obrany - raz väčšie, inokedy menšie. Mechanizmus odsúhlasovania skutočnosti mu umožňuje znemožniť udelenie etikety devianta, alebo aspoň dosiahnuť jej výmenu za menej diskreditujúcu, môže sa snažiť zmenšiť rozsah svojej porážky.⁵

Úspešnosť mechanizmu odsúhlasovania skutočnosti závisí predovšetkým od toho, či ide o deviáciu pripísanú, alebo dosiahnutú. Znaky či správanie označované ako deviácie dosiahnuté sú pre mechanizmus odsúhlasovania skutočnosti vhodnejšie, ako deviácie pripísané, pretože fyzické handicap existujú akosi „objektívnejšie“ a ich odsúhlasovanie nie je tak prvoplánové. Pri fyzických handicapoch či iných pripísaných deviáciách a odlišnostiach je pre označenú osobu šancou skôr mechanizmus normalizácie.

Normalizácia deviácie

Tento mechanizmus je síce zaradený v rámci perspektívy spoločenskej reakcie, ale svojim charakterom ju do istej miery presahuje. Termín *normalizácia* navrhla C. Green Schwartz (1957) Používal ho tiež Erving Goffman (2003: 42). Samotný mechanizmus normalizácie opísal F. Davis (1964: 136). Normalizácia deviácie je podľa neho „... proces, v dôsledku ktorého jedinec ... začína považovať za normálne a morálne akceptovateľné to, čo ho spočiatku poburovalo ako neprirodzené, „bláznivé“ deviačné atď., nezávisle od toho, či ten prvý dojem bol opodstatnený, oprávnený a výstižný.“

F. Davis vyčlenil tri fázy procesu normalizácie deviácie.

Prvou fázou je fiktívna akceptácia. V tejto fáze interakcie sa stretávame s hranou akceptáciou devianta, ktorá súvisí s ohľaduplnosťou, s bontónom, s povznesenou veľkorysosťou, s tým, že ľudia sú tak vychovaní a pod. V interakcii s deviantom si partneri komunikácie s ním uvedomujú jeho nedostatok (chýba mu napr. kus nosa), dokonca si môžu

---

⁵ Príbeh *Kájínek* je ukázkovým príkladom takéhoto postupu. *Kájínek* odsúdený za vraždu tvrdí a to aj po odsúdení, že je nevinný, dva krát sa mu podarí utiecť z väzenia a zosmiešniť celú políciu, ktorá ho dlho nevie nájsť a získava nepokryté sympatie spoločnosti.

aj myslieť, že tento nedostatok môže mať vplyv na jeho správanie, ale pristupujú k nemu tak, akoby táto skutočnosť vôbec neexistovala.

V druhej fáze, tzv. fáza prechodu, nastáva vzájomné preberanie rolí medzi deviantom a okolím. Proces normalizácie deviácie vstupuje do tejto fázy vtedy, keď okolie začína vnímať devianta cez prizmu aj iných jeho znakov, nielen deviačných. Deviačný status prestáva dominovať a rastie význam tých znakov a správania, ktoré doteraz partneri devianta nevnímali.

V tretej fáze sa znormalizované interakcie inštitucionalizujú. Pôvodná deviácia sa uznáva za fragment osobnosti devianta, za čosi, čo tento síce má, ale čo neprekáža v normálnych kontaktoch s ním, pretože to nie je podstatné, je to vlastne v poriadku. Nejde tu, ako v prvej fáze, o hru, že všetko je akoby v poriadku, akože nejde o deviáciu. V tomto prípade už ide o reálnu akceptáciu takejto osoby napriek tomu, že je iná. Pôvodná deviácia je aktívne a vedome aprobovaná a zahrnutá do priestoru normálnych interakcií, a prestáva byť deviáciou.

Mechanizmus normalizácie deviácie spočíva teda v tom, že účastníci interakcie si postupne zvykajú na odlišnosť jedného z partnerov a po určitom čase ho spoločenské prostredie prestane vnímať cez prizmu jeho odlišného, deviačného statusu. Podmienkou úspešnosti procesu normalizácie deviácie je, aby obidve strany dokázali definovať spoločný priestor, to čo im je, resp. bude spoločné. Je to východisko ku pluralite v oblasti kultúry.

2.3.2. Etiologická paradigma

Názory obsiahnuté v tejto paradigme majú spoločné to, že za devianta sa považuje ten, kto narúša v spoločnosti platné normy, ktoré regulujú správanie a spoločenskú činnosť členov spoločnosti. Názory a teórie zahrnuté v tejto paradigme sa zaujímajú o motiváciu tých, ktorí sa nesprávajú konformne a pýtajú sa *prečo devianti narúšajú platné spoločenské normy*. Podľa týchto názorov sa teda menšina vyznačuje tým, že činnosť jej členov regulujú normy, ktoré sa odlišujú od noriem, ktoré regulujú činnosť členov dominujúcej majority. Tu sa však končí zhoda medzi nimi.

Ak sa teda v súlade s logikou tejto paradigmy pýtame *Prečo ľudia narúšajú záväzné sociálne normy*, tak sa ponúkajú dve skupiny odpovedí:

1. Pretože ich k tomu núti spoločnosť disharmóniou vo svojej sociálnej a kultúrnej štruktúre. V súlade s tým sa hľadajú tie faktory, ktoré spôsobujú deviačné správanie.

2. Pretože zlyháva sociálna kontrola, čo vytvára priestor pre to, aby sa prejavili prirodzené negatívne vlastnosti človeka. V súvislosti s tým sa hľadajú faktory, ktoré keď chýbajú, vyvoláva to narušenie noriem, ktoré regulujú naše správanie.

Odlišnosť (deviácia) ako dôsledok dezintegrácie spoločnosti

Táto skupina názorov predpokladá, že človek má prirodzený sklon správať sa konformne, alebo mu prinajhoršom nie je vlastná prirodzená túžba správať sa nekonformne. Odpoveďou na otázku, prečo ľudia narúšajú normy je: pretože ich k tomu núti spoločnosť disharmóniou vo svojej spoločenskej či kultúrnej štruktúre.

Disharmónia v štruktúre spoločnosti.

Spoločenskou štruktúrou sa zaoberajú štrukturálno-funkcionálne teórie napätia. Najznámejšou je koncepcia R. K. Mertona. Opisuje, ako je možné, že zdanlivo normálne fungujúca spoločnosť môže vyvolať nekonformné správanie. Hovorí, že príčiny tohto správania treba hľadať v rozdieloch medzi aspiráciami jednotlivcov a možnosťami ich realizácie konformným spôsobom. Merton (1982) tvrdí, že deviačné správanie nie je výsledkom oslabenia sociálnej kontroly nad prirodzenými „deviačnými“ vlastnosťami človeka, ale je to očakávaný výsledok prirodzenej reakcie ľudí na rozpory v štruktúrach sociálnej a kultúrnej. Nadmerný tlak na realizáciu kultúrne určených cieľov v konfrontácii s tlakom aký daná kultúra kladie na dodržiavanie noriem, ktoré regulujú správanie slúžiace dosahovaniu týchto cieľov, rodí tendenciu správať sa nekonformne.

Podľa Mertona sa tak jedná o rozpor medzi štruktúrou kultúrnou a sociálnou, ktorý vyvoláva stav motivačného napätia. Ten sa prerodí do jedného zo štyroch typov nekonformnej adaptácie – konformizmus, inovácia, ritualizmus, únik, vzburá. Deviácia je v súlade s tým normálnou reakciou normálnych ľudí na nenormálnu situáciu. Ako poznamenáva Siemaszko (1993: 20) „... v štrukturálnom smere sa nedostatočná váha prisudzuje procesom interakcie, v dôsledku ktorých sa ľudia správajú nekonformne.“

Disharmónia v oblasti kultúry

Procesom interakcie sa v súvislosti s narúšaním sociálnych noriem venujú teórie z oblasti kultúry. Za príčinu deviačného správania považujú disharmóniu v oblasti kultúry, konkrétne konflikt odlišných kultúrnych kánonov (T. Sellin), alebo chybný proces učenia sa, kedy ľudia získavajú nekonformné vzory správania (E. H. Sutherland). Najznámejšou je už v súvislosti so socializáciou spomínaná teória diferencovaných asociácií E. H. Sutherlanda.

Sutherland keď sa pokúšal vysvetliť prečo sa určití ľudia správajú deviačne, našiel vysvetlenie v disharmónii kultúry. Vypracoval teóriu diferencovaných asociácií (väzieb). Tie podľa neho vznikajú u jednotlivca ako výsledok konfliktu kultúr – normy správania, ktoré sú záväzné v spoločenstve v ktorom človek žije sú v konflikte s normami, ktoré sú záväzné pre celú spoločnosť. Ak v týchto izolovaných spoločenstvách sú vzory správania zuniformované diferencované asociácie sa neobjavujú. Ak v danom spoločenstve je minimálne dualizmus vzorov správania, tak sa väzby, asociácie na vzory správania diferencujú. „Čím viac konfliktné sú vzory kultúry, tým ťažšie je predvídať správanie konkrétnej osoby.“ (Sutherland, 1939: 9-10)

Hlavná téza teórie diferencovaných asociácií, ktorá dnes vyzerá ako trivialita, ale nebolo to tak v polovici minulého storočia v čase jej vzniku, znie, že odlišné, deviačné správanie je správaním naučeným, nie zdedeným. V ďalších ôsmich tvrdeniach Sutherland hovorí (1956: 7-11):

- Deviačné správanie sa učí počas interakcie s inými osobami v komunikačnom procese.

- Hlavná časť procesu učenia sa deviačnému správaniu sa uskutočňuje v rámci primárnych skupín. Znamená to, že prostriedky masovej komunikácie majú nepodstatnú roľu pri učení deviačnému správaniu.

- Učenie sa deviačnému správaniu je zamerané na získanie deviačného vzoru správania - ide o učenie sa techník takéhoto správania, ale najmä smerov motivácií, zámerov, racionalizácií a nekonformných postojov.

- Učenie sa konkrétnym smerom motivácií a zámerov je výsledkom určitého spôsobu definovania právnych noriem. V určitých spoločenstvách sa jedinec pohybuje medzi osobami, ktoré považujú za nutné rešpektovať právne normy, v iných spoločenstvách medzi osobami, ktoré právne normy vnímajú tak, že je možné ich porušovať.⁶

- Jedinec sa stane deviantom v dôsledku prevahy definícií ktoré sú naklonené narušovaniu práva nad definíciami, ktoré tomuto narušaniu nie sú naklonené. Inými slovami to znamená, že vplyv deviačných vzorov správania je väčší ako vplyv nedeviačných vzorov.

---

⁶ Sutherland v súvislosti s tým píše, že v americkej spoločnosti sú tieto prístupy k právnym normám takmer vždy premiešané a stretávame sa preto s konfliktom kultúr, ktorý sa týka právnych noriem. Keď hovorí o konflikte kultúr, nemyslí tým každý systém noriem, postojov a hodnôt, ktorý je konfliktný s iným systémom noriem, postojov a hodnôt, ale iba konflikt spojený s normami, ktoré sú regulované právom. Avšak deviačná kultúra sa chápe v teórii diferencovaných asociácií široko. Vonkoncom nie je umiestnená na okraji kultúry, ktorá preferuje správanie v súlade s právom, ale tvorí konkurenčný systém noriem, postojov a správania. (podľa A. Siemaszko, 1993: 99)

Ľudia sa stávajú deviantmi v dôsledku kontaktu s deviačnými vzormi a nedostatku kontaktu s nedeviačnými vzormi.

- Prevalha jedných definícií nad druhými nie je daná jednoduchou sumou vzorov správania s ktorými sa jedinec stretáva. O to, že sa vytvorí prevalha deviačných motivácií a nekonformného postoja voči právu rozhoduje subjektívne vnímaná dôležitosť a významnosť daného typu väzieb, asociácií. Táto prevalha závisí od štyroch faktorov: od častosti kontaktu s daným druhom vzorov; od času trvania tohto kontaktu; od včasnosti tohto kontaktu; od intenzity kontaktu.

- Proces učenia sa deviačnému správaniu prostredníctvom väzieb na deviačné a nedeviačné vzory správania sa uskutočňuje prostredníctvom tých istých mechanizmov ako akékoľvek iné učenie sa. Nejde teda iba o jednoduché kopírovanie vzorov.

- Napriek tomu, že deviačné správanie je motivované obecné platnými potrebami a hodnotami, nie je možné ho prostredníctvom nich vysvetliť, pretože nedeviačné správanie je motivované tými istými potrebami a hodnotami. Inými slovami, konformné ako aj nekonformné správanie sú vo všeobecnosti motivované rovnako.

Samotný proces diferencovaných väzieb sa teda týka tak ľudí s deviačným ako aj s nedeviačným správaním. Samotný proces učenia nediferencuje deviantov a nedevariantov. To, čo ich odlišuje je obsah vzorov správania, ktoré si v tomto procese osvojujú.

Snaha uvoľniť svoje frustrácie, hovoril Sutherland, môže sa samozrejme stať príčinou deviačného správania. Avšak frustrácia sama o sebe nie je postačujúcou príčinou deviačného správania, pretože môže byť uvoľnená tiež konformným spôsobom, ktorý je spoločnosťou dokonca často vysoko odmeňovaný.

Odlíšnosť (deviácia) ako dôsledok zlyhávania sociálnej kontroly

Teórie sociálnej kontroly riešia širší okruh otázok ako problematiku odlíšnosti a deviácie. Táto skupina názorov vychádza z toho, že človek je vo svojej podstate nemorálny a má prirodzený sklon správať sa nekonformne. Logicky z toho plynie, že nie je potrebné vyjasňovať nekonformné správanie (ako to robia predstavitelia predchádzajúcej skupiny názorov), ale naopak správanie konformné. Preto kladú otázku *čo ľudí núti správať sa konformne a nebyť deviantmi?* Odpoveď na otázku „prečo ľudia narušajú platné normy a stávajú sa deviantmi?“ znie: Pretože zlyháva spoločenská kontrola a prejavujú sa prirodzené negatívne vlastnosti človeka. Na otázku „prečo väčšina ľudí napriek svojmu prirodzenému sklonu správať sa nekonformne sa tak nespráva?“ odpoveď znie: Pretože deviáciám sa predchádza tým, že sa dbá na správne fungovanie sociálnej kontroly a sociálnych väzieb

medzi ľud'mi a neumožňuje sa, aby nastali situácie, kedy sociálny zmier je zabezpečený už iba vďaka tolerantnosti ľudí.

Na zlyhávanie mechanizmov sociálnej kontroly ako príčinu deviačného správania upozornil v minulosti Durkheim. Vychádzal z predpokladu, že prirodzenou vlastnosťou človeka je jeho protispoločenská, deštruktívna povaha a jej prejavu sa v živote spoločnosti bráni iba správne fungujúca sociálna kontrola. Dezintegrácia štruktúr spoločnosti, čiže anómia, umožní, že tieto deštruktívne, prirodzené vlastnosti sa prejaví.

Teória Trávise Hirschiho

Z teórií ktoré objasňujú fungovanie sociálnej kontroly je v súčasnosti stále populárna teória T. Hirschiho (1969). Podľa neho „Jedinec môže (*is free*) zločinne konať, pretože sa narušili jeho väzby s konformným poriadkom.“ Tak ako všetky teórie sociálnej kontroly aj táto sa opiera na predpoklade, že v spoločnosti existuje iba jeden systém hodnôt, sledujú tie isté ciele a svoje správanie orientujú podľa rovnakých vzorov. Preto aj pre Hirschiho je hlavnou otázkou „Prečo ľudia porušujú normy, o platnosti ktorých sú presvedčení?“ Hirschi sa snaží vyjasniť mechanizmy, ktoré si vynucujú konformné správanie, alebo v prípade ich problematického fungovania vyvolávajú deviačné správanie. Je to úplne iná otázka ako tá, ktorú si kladú Merton a Sutherland – Čo ľudí núti porušovať sociálne normy? Motivácia deviačného správania Hirschiho nezaujíma.

Človek je podľa Hirschiho spojený so spoločnosťou 4 väzbami, ktoré spolu úzko súvisia, ale môžu na deviačné správanie pôsobiť aj nezávisle na sebe. Ide o väzby typu spojenie (*attachment*), angažovanie (*commitment*), presvedčenie (*belief*), zapojenie sa (*involvement*). Tieto väzby charakterizuje A. Siemaszko (1993: 235-246). Konštatuje, že Hirschiho teória našla uplatnenie skôr na mikroúrovni ako na makro, jeho typy väzieb majú silu objasňovať správanie jednotlivých osôb. Tieto väzby možno v súlade so Siemaszkovou charakteristikou stručne opísať takto:

1. Spojenie, pripútanie (*attachment*)

Ide o najdôležitejšiu väzbu. Jej podstatu tvoria emocionálne väzby s prostredím *dôležitých iných* (rodina, priatelia, ...). Jej fungovanie ako nástroja kontroly je založené na tom, že pred tým ako prikróčíme k činnosti, kladieme si otázku „Čo si ONI o mne pomyslia?“ Ide o vnútornú kontrolu akoby riadenú zvonku. Od *svedomia* či *superega*, ktoré používajú iné

teórie sociálnej kontroly⁷ sa odlišuje aj tým, že väzba typu *attachment* je premenlivá v čase. Takto formulovaná väzba je zaujímavá aj z metodologického hľadiska. Ide o sociologicky vyjadrený variant toho, čomu hovoríme *svedomie*, ale na rozdiel od tohto pojmu je úroveň väzby *attachment* empiricky merateľná.

2. Angažovanie, oddanosť (*commitment*)

Tento typ väzby vyjadruje skutočnosť, že vo svojej spoločenskej činnosti sa riadime určitými pravidlami, a to z obavy pred dôsledkami konania, ktoré by nebolo v súlade s týmito spoločensky určenými regulami. Fungovanie tejto väzby je zabezpečené tým, že spoločenské reguly sú definované tak, aby konformné správanie bolo výhodné, a aby deviacia prinášala straty. Obava pred dôsledkami vlastného nekonformného správania (strata prestíže, postavenia, ostrakizmus prostredia a pod.) je založená na kalkulácii strát a ziskov a je zábezpekou pred deviačným správaním: oplatí sa mi nekonformné správanie, keď som do konformného už toľko vložil? Táto väzba predpokladá, že ľudia sa správajú racionálne. Chybné hodnotenie situácie, zlé alebo žiadne informácie môžu byť teda príčinou deviačného správania.

Analogicky funguje podľa Hirschiho konformizmus spoločnosti ako celku. Spoločnosť je organizovaná tak, aby záujmy väčšiny ľudí boli ohrozené, pokiaľ by sa deviačne správali. Cieľom organizácie spoločnosti je potom „omotať“ ľudí sieťou vzájomných závislostí a povinností a prinútiť ich tak ku konformnému správaniu. To ale znamená, že porušovanie sociálnych noriem bude ďaleko pravdepodobnejšie v prostrediach, ktoré deviačným správaním málo stratia, napríklad u vylúčených ľudí, u ľudí s nízkou sociálnou pozíciou a pod. Na rozdiel od koncepcie Mertona u Hirschiho sú ambície a aspirácie ľudí tým faktorom, ktorý posilňuje konformné správanie a nie nekonformné ako u Mertona. Tí, ktorí sú angažovaní v konformnej línii majú tiež konformné motívy a aspirácie. Vysvetľuje to do istej miery konformné správanie aj v situáciách, kedy nie sú objektívne možnosti realizácie aspirácií právoplatným spôsobom.

3. Zapojenie sa (*involvement*)

Tento typ väzby hovorí, že mnoho ľudí vedie cnostný život preto, pretože na necnostný nemajú čas - celý ho majú vyplnený prácou, starosťami, povinnosťami.

---

⁷ Predpokladá sa ochota kontrolovaného podriať sa kontrole. P. Sztompka (1967: 145) v tejto súvislosti hovorí o tzv. vnútornej kontrole, ktorú chápe ako „... sily, ktoré zdržujú jednotlivca od narušovania požiadaviek normatívneho systému.“

Nekonformné činnosti im neprídu na myseľ, pretože sú naplno zapojení do konformných činností, ktoré vykonávajú v súlade s platnými normami. *Zapojenie* je druhotné vo vzťahu k väzbe typu *angažovanie*.

4. Presvedčenie (*belief*)

Tento typ väzby hovorí o tom, že konformne sa správame preto, lebo cítime úctu k platným spoločenským normám, sme presvedčení o nutnosti rešpektovať ich. Čím je jednotlivec menej presvedčený o nutnosti rešpektovať normy, tým podľa Hirschiho rastie pravdepodobnosť, že ich bude porušovať. Podľa Hirschiho to ale neznamená, že ľudia u ktorých klesá presvedčenie o nutnosti rešpektovať sociálne normy, (majú malú vieru v konformistický poriadok), sa stotožnia s nejakým alternatívnym, nekonformným systémom hodnôt a že si osvoja deviačné správanie. S úpadkom presvedčenia o správnosti platných noriem narastá v spoločnosti rozsah deviačného správania.

Presvedčenie o nutnosti rešpektovať sociálne normy klesá, keď ostatné mechanizmy sociálnej kontroly v spoločnosti nefungujú ako majú, keď je oslabená väzba jednotlivca a spoločenstva. Hirschi pripúšťal situáciu, kedy faktorom, ktorý vyvoláva deviačné správanie bude výlučne nízka viera v konformistický poriadok.